

НАГОЛОШЕННЯ ДІСПРИКМЕТНИКІВ У ПОЕМІ «ЕНЕЇДА» І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Анжеліка Зинякова

Кандидат філологічних наук, доцент,
кафедра української мови та лінгводидактики,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського (Україна),
54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24,
e-mail: anzhelika.zinjakova@mail.ru
UDC: 811.161.2'342.8

АБСТРАКТ

Zinjakova A. Emphasizing of participles in the poem „Aeneid” by I. P. Kotlyarevskiy

Nowadays the Ukrainian Accentology has significant achievements through the scientific researches such Ukrainian linguists as O. Potebnya, I. Ohienko, L. Bulakhovskiy, Z. Veselovskiy, V. Sklyarenko, V. Vynnytskyi, Russian linguists – O. Shahmatov, V. Dybo, A. Zaliznyak, V. Kolesov, R. Bulatov, S. Nikolaev, V. Zamyatin and foreign linguists – G. Geert, F. de Saussure, E. Kourylovych, V. Kiparskyi. However, the history of Ukrainian literary emphasis has not been investigated yet. Therefore, to study the problem of the formation of Ukrainian literary emphasis is important to research it in the poetry by I. Kotlyarevskiy, who is founder of the new Ukrainian literary language. The poem „Aeneid” of I. Kotlyarevskiy was already investigated by Ukrainian accentologists. Emphasizing of nouns has been explored by A. Zynyakova, accentuation of adjectives, numerals, pronouns and adverbs by V. Zhelyazkova. The purpose of this article is: to analyze the emphasizing of participles in the poem by I. Kotlyarevskiy, and compare it with emphasizing in modern Ukrainian literary language. The analysis of emphasizing of 60 participles in the language of the poem „Aeneid” by I. Kotlyarevskiy gives us the reason to believe that the author’s general emphasizing has no differences from modern literary standards. Only in some contexts we can observe the differences with modern norm of accentuation, but such examples are few, occasional and usually subordinated to rhythmic and melodic structure of the poem. At the same time the emphasizing of participles in the poem reflects the actual language practice of that time.

Keywords: accent, emphasizing, accentuation, accent type.

Зинякова А. Наголошення дісприкметників у поемі «Енеїда» І. П. Котляревського

На сьогодні українська акцентологія має значні здобутки завдяки науковим доробкам українських мовознавців – О. Потебні, І. Огієнка, Л. Булаховського, З. Веселовської, В. Складенка, В. Винницького, російських – О. Шахматова, В. Дібо, А. Залізняка, В. Колесова, Р. Булатової, С. Ніколаєва, В. Замятіної, а також зарубіжних лінгвістів – Г. Гірта, Ф. де Соссюра, Е. Куриловича, В. Кіпарського. Проте історія українського літературного наголосу все ж таки ще остаточно не досліджена. Тому для вивчення проблеми становлення українського літературного наголосу актуальним є його дослідження в поетичних творах І. Котляревського – основоположника нової української літературної мови. Поема „Енеїда” І. Котляревського вже була у полі зору українських акцентологів. Наголошення іменників досліджувала А. Зинякова, акцентуацію прикметників, числівників, займенників та прислівників – В. Желязкова. Метою нашої статті є проаналізувати наголошення дісприкметників у поемі „Енеїда” І. Котляревського, зіставивши його з наголошенням у сучасній українській літературній мові. Акцентуаційний аналіз 60 дісприкметників у мові поеми І. Котляревського дає підстави стверджувати, що загалом авторське наголошування не відрізняється від сучасної літературної норми. Лише в окремих контекстах є розбіжності з сучасною акцентуаційною нормою, однак такі приклади є нечисленними, епізодичними і,

як правило, підпорядковані ритмомелодичній структурі вірша. Водночас наголошування дієприкметників у поемі відбиває реальну тогочасну мовну практику.

Ключові слова: наголос, наголошення, акцентуація, акцентний тип.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні українська акцентологія має значні здобутки завдяки науковим доробкам українських мовознавців – О. Потебні, І. Огієнка, Л. Булаховського, З. Веселовської, В. Скляренка, В. Винницького, російських – О. Шахматова, В. Дібо, А. Залізняка, В. Колесова, Р. Булатової, С. Ніколаєва, В. Замятіної, а також зарубіжних лінгвістів – Г. Гірта, Ф. де Соссюра, Є. Куриловича, В. Кіпарського. Проте історія українського літературного наголосу все ж таки ще остаточно не досліджена. Тому для вивчення проблеми становлення українського літературного наголосу актуальним є його дослідження в поетичних творах І. Котляревського – основоположника нової української літературної мови.

Поема „Енеїда” І. Котляревського вже була у полі зору українських акцентологів. Наголошення іменників досліджувала А. Зинякова, акцентуацію прикметників, числівників, займенників та прислівників – В. Желязкова. Метою нашої статті є: проаналізувати наголошення дієприкметників у поемі „Енеїда” І. Котляревського [4], зіставивши його з наголошенням у сучасній українській літературній мові.

Для зіставлення наголошення дієприкметників у поемі та сучасній українській літературній мові використано такі словники: Головащук С. І. Словник наголосів: понад 20000 слів (К.: Наук. думка, 2003) [3]; Орфоепічний словник української мови: в 2 т (уклад.: Пещак М. М. та ін. – К.: Довіра, 2003) [5]; Погрібний М. І. Словник наголосів української літературної мови: близько 50000 слів (К.: Рад. школа, 1959) [6]; якщо слово не фіксується сучасними словниками, то звертаємося до Словаря української мови Б. Грінченка в 4 т. (упор. з додаванням власного матеріалу Б. Грінченко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958) [7].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Не можна повною мірою сприйняти і зрозуміти поетичний твір без розуміння його ритмічного малюнка, визначення структури та віршового розміру. При цьому важливе значення має пояснення поетично-мовленнєвих засобів вірша, зокрема наголошення слів та їх форм. Поетичне мовлення І. Котляревського з цього погляду є багатим і цікавим матеріалом. Кінець XVIII століття – час, коли автор працював над своїм геніальним твором. У цей період панувала стара книжна мова, діяли її закони, у тому числі і в наголошуванні слів. Однак, в основу своєї творчості Іван Петрович поклав не староукраїнську мову, а народно-розмовну (полтавські говори), хоча вплив акцентної системи староукраїнської на „Енеїду”, безперечно, мав місце.

Найґрунтовніше у науковій літературі наголошення дієприкметників опрацьовано В. Винницьким, на думку якого, дієприкметник, як форма дієслова, має акцентуаційні особливості, значною мірою пов'язані з наголошуванням відповідних дієслівних форм [1, 104]. Дієслово ж має своєрідну наголосову систему. Тут існують певні закономірності як у наголошуванні інфінітивних форм, так і при дієвідмінюванні дієслів. Акцентуація дієслів певною мірою залежить від морфемної структури, зокрема від відповідного класифікаційного (тематичного) суфікса дієслівної основи. Важливе значення має також наявність інших суфіксів (іменникових, прикметникових), оскільки дієслівні форми, як відомо, походять від слів різних морфологічних класів [2, 201].

У поетичному словникові поеми нами зафіксовано 60 дієприкметників. У ході аналізу фактичного матеріалу виявлено лексеми з:

– кореневим наголошенням – 48: би'те (VI, 3, 13)* (*при посиланні на поему „Енеїда” [4] римська цифра вказує на частину „Енеїди” (усього в поемі 6 частин), дві арабські цифри – на строфу цієї частини і на рядок (кожна строфа складається з десяти рядків); би'тих (V, 53, 9); ври'тий (IV, 35, 12); зажму'реними (III, 38, 9); закл'ятий (2) (IV, 5, 1; VI, 67, 18); зама'зана (III, 27, 15); заса'лена (III, 27, 16); заче'плєні (III, 36, 18); зв'язана (III, 27, 11); зв'язані (III, 41, 6); зло'жений (I, 33, 5); зро'блений (VI, 17, 10); зро'блену (V, 53, 18);

ки'нута (I, 30, 18); наду'та (IV, 65, 3); невид'дані (III, 32, 10); неза'ймана (VI, 8, 16); обмо'тана (III, 56, 8); обстри'женими (III, 25,5); обто'чений (IV, 12, 17); обу'тий (III, 27, 17); обу'ті (I, 19, 19); обши'та (II, 35, 13); обши'тий (V, 3, 7); обши'ті (I, 19, 20); одда'на (IV, 9, 9); опа'рений (3) (II, 10, 20; II, 26,7; V, 27, 14); осма'лену (III, 51, 12); осма'лених (I, 1, 9); осра'млена (V, 32, 10); отра'влену (IV, 33,5); перевер'нуті (IV, 7, 3); переря'жен (IV, 6, 18); підпи'лий (II, 5,1); підри'заними (III, 25, 6); пові'шені (III, 36, 17); покри'тий (VI, 75,19); порі'зані (VI, 73, 4); поро'джені (I, 12, 3); поша'рпані (III, 27, 20); поши'ті (IV, 25, 13); присти'жені (IV, 47, 15); розкла'дений (III, 18, 10); розпа'лених (III, 45, 12); у'брані (III, 58, 9);

– суфіксальним наголошуванням – 10: запіка'ну (III, 59, 8); збудо'вана (IV, 58, 2); кип'я'щих (III, 47, 2); лежа'чих (VI, 70, 5); насто'яную (III, 59, 7); обіща'на (IV, 9, 8); плете'ні (IV, 53, 18); попричепля'на (III, 27, 13); розпале'ний (VI, 1, 8); шатко'вану (IV, 15, 2);

префіксальним акцентуванням зафіксовано 2 дієприкметники: при'слані (IV, 24, 10); про'слана (IV, 22, 16).

Порівняймо наголошування дієприкметників у поемі та наголошування зафіксованих сучасними словниками відповідних дієприкметників або дієслівних форм, від яких подані дієприкметники походять.

№ з/п	„Енеїда” І. Котляревського	Словник наголосів М. Погрібного	Словник наголосів С. Головащука	Орфоепічний сло- вник української мови
1.	би'те (-их)	би'те (-их)	би'те (-их)	би'те (-их)
2.	ври'тий	не зафіксовано	не зафіксовано	ври'тий
3.	зажму'реними	зажму'реними	зажму'реними	зажму'реними
4.	закля'тий (2)	закля'тий	закля'тий	закля'тий
5.	зама'зана	зама'зувати	зама'зувати	зама'зувати
6.	запіка'ну	запіка'ти	запіка'ти	запіка'ти
7.	заса'лена	не зафіксовано	не зафіксовано	заса'лити
8.	заче'плені	заче'плені	заче'плені	заче'плені
9.	збудо'вана	збудо'вана	збудо'вана	збудо'вана
10.	зв'язана (-і)	зв'язана (-і)	зв'язана (-і)	зв'язана (-і)
11.	зло'жений	не зафіксовано	не зафіксовано	зло'жений
12.	зро'блений (-у)	зро'блений (-у)	зро'блений (-у)	зро'блений (-у)
13.	ки'нута	ки'нута	ки'нута	ки'нута
14.	кип'я'щих	кип'я'чий	кип'я'чий	кип'я'чий
15.	лежа'чих	лежа'чих	лежа'чих	лежа'чих
16.	наду'та	наду'та	наду'та	наду'та
17.	насто'яную	насто'яний	насто'яний	насто'яний
18.	невид'дані	невид'дані	невид'дані	невид'дані
19.	неза'ймана	неза'ймана	неза'ймана	неза'ймана
20.	обіща'на	не зафіксовано	не зафіксовано	не зафіксовано
21.	обмо'тана	не зафіксовано	не зафіксовано	обмо'тана
22.	обстри'женими	обстри'женими	обстри'женими	обстри'женими
23.	обто'чений	обто'чений	обто'чений	обто'чений
24.	обу'тий (-і)	не зафіксовано	не зафіксовано	не зафіксовано
25.	обши'та (-ий, -і)	обши'та (-ий, -і)	обши'та (-ий, -і)	обши'та (-ий, -і)
26.	одда'на	не зафіксовано	не зафіксовано	не зафіксовано
27.	опа'рений (3)	опа'рений	опа'рений	опа'рений
28.	осма'лених (-у)	осма'лених (-у)	осма'лених (-у)	осма'лених (-у)
29.	осра'млена	не зафіксовано	не зафіксовано	не зафіксовано
30.	отра'влену	не зафіксовано	не зафіксовано	не зафіксовано
31.	перевер'нуті	перевер'нуті	перевер'нуті	перевер'нуті
32.	переря'жен	переря'жений	переря'жений	переря'жений
33.	підпи'лий	підпи'лий	підпи'лий	підпи'лий

34.	підрізаними	підрізаний	підрізаний	підрізаний
35.	плете'ні	плете'ні	плете'ні	плете'ні
36.	пові'шені	пові'шені	пові'шені	пові'шені
37.	покри'тий	покри'тий	покри'тий	покри'тий
38.	попричепля'на	не зафіксовано	не зафіксовано	попричіпля'ти
39.	порі'зані	порізати	порізати	порізати
40.	поро'джені	поро'джені	поро'джені	поро'джені
41.	поша'рпані	поша'рпані	поша'рпані	поша'рпані
42.	поши'ті	поши'ті	поши'ті	поши'ті
43.	при'слані	при'слані	при'слані	при'слані
44.	присти'жені	присти'жені	присти'жені	присти'жені
45.	про'слана	про'слана	про'слана	про'слана
46.	розкладений	розкладений	розкладений	розкладений
47.	розпа'лений (-их)	розпа'лений	розпа'лений	розпа'лений
48.	у'брані	у'брані	у'брані	у'брані
49.	шатко'вану	шатко'вану	шатко'вану	шатко'вану

Як бачимо, значна частина лексем у поемі має таке ж наголошування, як і в словниках.

Кілька дієприкметників, а саме: *обища`на*, *обу`тий (обу`ті)*, *одда`на*, *осра`млена*, *отра`влєну* (застарілі розмовні варіанти) не зафіксовані у „Словарі української мови” за редакцією Б. Грінченка, але форми інфінітива, від яких вони походять, подаються: *обища`ти* [7; III, 11], *обува`ти* [7; III, 30], *відда`ти* [7; I, 210], *страми`ти* [7; IV, 213], *отрави`ть* [7; III, 76]. Як вважає В. Винницький, залежно від наявності того чи іншого суфікса дієслівної основи в акцентуації форм інфінітива виявляються певні особливості, які в більшості випадків і зберігають подані вище дієприкметники [1, 104]. Так, дієслова з суфіксом *-а-* в основі інфінітива функціонують з наголосом на суфіксі: *обища`ти (обища`на)*, *відда`ти (одда`на)*; інфінітивні форми з суфіксом *-ува-* вживаються як з кореневим, так і суфіксальним наголошуванням: *обува`ти* але *обу`тий (обу`ті)*; дієслова з наголосом на суфіксі основи інфінітива в дієприкметниках пасивного стану мають наголошений корінь: *страми`ти (осра`млена)*, *отрави`ть (отра`влєну)*.

Дієприкметники *плетєні*, *розпалєний* вжиті у поемі „Енеїда” з суфіксальним наголосом, хоча сучасні акцентологічні словники подають їх із кореневим наголошуванням. Це пов'язано з ритмомелодикою поєми, яка написана чотирьохстопним ямбом з допоміжною стопою пірихєм.

Отже, акцентуаційний аналіз дієприкметників у мові поєми „Енеїда” І. Котляревського дає підстави стверджувати, що загалом авторське наголошування не відрізняється від сучасної літературної норми. Лише в окремих контекстах спостерігаємо розбіжності з сучасною акцентуаційною нормою, однак такі приклади є нечисленними, епізодичними і, як правило, підпорядковані ритмомелодичній структурі вірша. Водночас наголошування дієприкметників в „Енеїді” відбиває реальну тогочасну мовну практику. Подальший же аналіз акцентуації дієслів та дієслівних форм поєми дасть можливість установити основні тенденції їх наголошування в українській літературній мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові / В. М. Винницький. – К. : Рад. школа, 1984. – 160 с.
2. Винницький В. М. Українська акцентна система: становлення, розвиток / В. М. Винницький. – Л. : Бібльос, 2002. – 576 с.
3. Головащук С. І. Словник наголосів: понад 20000 слів / С. І. Головащук. – К. : Наукова думка, 2003. – 320 с.

4. Котляревський І. П. Вергілієва Енеїда / І. П. Котляревський. – К. : Держ. літ. вид-во, 1936. – 263 с.
5. Орфоепічний словник української мови : в 2 т / уклад. : Пещак М. М. та ін. – К. : Довіра, 2003. – 918 с.
6. Погрібний М. І. Словник наголосів української літературної мови : близько 50000 слів / М. І. Погрібний. – К. : Рад. школа, 1959. – 602 с.
7. Словарь української мови : в 4 т. / упор. з додаванням власного матеріалу Б. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958.